

UTILIZAREA MIJLOACELOR NEVERBALE ÎN PROCESUL PREDĂRII

USE OF NONVERBAL MEANS IN THE TEACHING PROCESS

CLAUDIA CRĂCIUN¹,

doctor în pedagogie, profesor universitar,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

CZU 37.091.3:159.925.8

Dacă vom urmări un act de comunicare dintre pedagog și student/masterand, vom observa că mesajul, care este emis de unul și recepționat de altul, constituie nu numai cuvinte, ci și gesturi, mimică, privire, formule de amplasare în spațiu a vorbitorilor. Aceste elemente, percepute de interlocutori în relațiile de comunicare sunt, deseori, mai expresive decât conținutul verbal. Ele au un efect direct și permit constatarea, la moment, a condițiilor comunicării (dorința sau ne-dorința de a favoriza comunicarea, gradul de oficializare, atitudinea față de interlocutor, starea emoțională a partenerilor etc.).

Tradițional, pedagogii pun accent pe mesajul verbal și, deseori, subapreciază mijloacele neverbale, fie din necunoaștere, fie din prejudecata că cuvintele constituie consistența de conținut. Acest fapt deteriorează mesajul didactic și diminuează influența lui formativă.

Cuvinte-cheie: *comunicare didactică, predare, cod, mijloace neverbale, mijloace nonverbale, gest, mimică, privire, distanță socială*

If we follow an act of communication between pedagogue and student/master student, we will notice that the message, which is issued by one and received by the other, constitutes not only words, but also gestures, facial expressions, look, formulas of spatial placement of speakers. These elements, perceived by the interlocutors in the communication relations, are often more

---

1 claudiacra@mail.ru

expressive than the verbal content. They have a direct effect and allow the ascertainment, at the moment, of the communication conditions (desire or unwillingness to favour the communication, the degree of formalization, the attitude towards the interlocutor, the emotional state of the partners etc.).

Traditionally, pedagogues emphasize the verbal message and often underestimate the nonverbal means, either out of ignorance or out of prejudice that words constitute the consistency of content. This damages the didactic message and diminishes its formative influence.

Keywords: didactic communication, teaching, code, nonverbal means, gesture, mimicry, look, social distance

Introducere

Mijloacele neverbale în activitatea didactică sunt extrem de importante pentru finalitățile educaționale, de aceea este oportun să examinăm acest subiect în cadrul unui seminar metodologic. Din start, vreau să facem câteva constatări terminologice. Mijloacele neverbale sunt cele care însoțesc cuvântul și îi amplifică consistența lui. Mijloacele nonverbale sunt cele care înlocuiesc cuvântul. Cu toate că în AMTAP în procesul instruirii sunt utilizate diverse mijloace nonverbale (gesturile dirijorului, misan-scenele, culoarea, arhitectonica), noi vom examina doar mijloacele neverbale. Procesul didactic este vast și include multe activități, de aceea vom examina doar procesul predării. Predarea include procesul de transmitere de către cadrul didactic a materiei de studiu conform disciplinei concrete.

În AMTAP predarea se efectuează prin forme diverse: expunerea unei materii teoretice sau practice pentru un grup de studenți/masteranzi, explicarea unor subtilități de specialitate în cadrul orelor individuale, moderarea de către pedagog a procesului de realizare a unor sarcini concrete de către student. În toate aceste cazuri subiectul comunicării este cadrul didactic. De el depinde, în mare măsură, reușita acestui proces.

Distanța ca mijloc neverbal în comunicarea didactică

O semnificație concretă în comunicare atribuim amplasării în spațiu a emițătorului și receptorului care reglează substanțial importanța și conținutul mesajului. Distanța, care separă emițătorul de receptor, nu este întâmplătoare, ci este determinată de un ansamblu de reguli care țin de gradul de formalizare a comunicării și intențiile interlocutorilor.

Încă, în secolul trecut, în lucrarea *La dimensioncachee* (Dimensiunea ascunsă) [1], E.T. Hall propune o clasificare a distanțelor dintre emițător și receptor care permite completarea mesajului și atribuirea procesului de comunicare formalizată unor caracteristici stabile. În baza acestei clasificări, vom încerca să formulăm anumite recomandări pentru cadrele didactice.

Distanța intimă. În această situație, când două persoane pot vorbi pe un ton confidențial, conversația fiind bogată în emoții și purtând amprenta unei încrederi reciproce, contactul psihologic este posibil. Recurgem la această distanță atunci când organizăm repetițiile teatrale sau coregrafice. În situația dată, cadrul didactic trebuie să fie foarte atent, deoarece distanța este admisă pentru a-i demonstra discipolului cum e corect să îndeplinească o anumită acțiune, însă, dacă intenționați să-i faceți anumite observații, este necesar să majorați distanța. Astfel, v-ați apropiat de student, ia-ți arătat cum să facă mișcarea necesară, mai apoi v-ați îndepărtat la distanța socială necesară pentru a menționa diferența de statut (pedagog-student) și ați făcut obiectiile convenite. Dacă nu ați făcut acest lucru, obiectiile pot să nu fie acceptate de discipol, deoarece distanța intimă presupune egalitatea interlocutorilor.

Distanța personală este determinată de necesitatea de a ține în atenție comportamentul partenerului, care permite salutul prin strângerea de mână și schimbul de mesaje fără a forța vocea. Distanța personală permite personalizarea mesajului, instaurarea unei atenții sporite între interlocutori. Este cazul să menționăm că amplasamentul pedagogului alături de discipol nu este cea mai reușită variantă, deoarece reduce randamentul procesului de instruire. Este benefică situația când pedagogul se află în vizorul studentului și ultimul percepe integral (cuvintele, intonațiile, gesturile, privirea) comportamentul cadrului didactic.

Distanța socială (2,00m – 2,40m) permite comunicarea verbală fără contactul fizic. Este utilizată de toate cadrele didactice când comunică cu discipolii în situații sociale, unde schimbul de mesaje poartă caracter formalizat și partenerii sunt stabiliți conform rolurilor sociale. Este optimală pentru organizarea prelegerilor, seminarelor, orelor practice etc.

Distanța publică apropiată (între 1,00m – 8,00m) permite realizarea unui mesaj destinat unui număr limitat de receptori. Este distanța acceptată pentru reuniuni. În asemenea caz, comunicarea este periclitată de atmosfera oficială, deoarece participanții joacă un rol anumit și trebuie să corespundă unei măști sociale, astfel comportamentul partenerilor, în mare măsură, este stereotipizat și supus unui control perseverent.

Distanța publică depărtată (mai mult de 8 m) reduce substanțial posibilitatea interacțiunii. Practic, receptorul devine anonim, fapt ce-l impune pe emițător să realizeze un comportament stilizat cu simbolizarea gesturilor, forțarea vocii, formalizarea conținutului mesajului (discurs în cadrul unor adunări) sau exagerarea emoțională (concert, spectacol).

Distanța dintre emițător și receptor este predeterminată și de caracteristicile individuale ale interlocutorilor. Spre exemplu, introvertiții sau persoanele anxioase preferă o distanță mai mare între interlocutori, decât extravertiții.

În această ordine de idei, merită să știm cum trebuie interpretat „spațiul personal” al individului. Spațiul personal este distanța pe care o acceptă un om față de altul. Dacă individul se află în picioare, atunci această distanță variază de la 40 la 120 cm, în dependență de gradul de încredere pe care îl are față de partener și starea lui emoțională (când este bine dispus distanța este mai mică, când este indispus – distanța crește). Dacă individul se află la locul său de muncă, atunci spațiul personal include masa lui de lucru și spațiul aferent.

Dacă vrem să-i producem disconfort cuiva, putem să ne extindem abuziv asupra spațiului personal al acestuia, să luăm fără voie de pe masa lui obiectele ce-i aparțin, să stăm în picioare de asupra capului său etc. Asemenea tertipuri îl vor scoate din sărite pe oricine, deoarece sunt tracasante. Este important să ținem cont de faptul că atât codarea cât și decodarea mesajului sunt determinate și de felul cum stau sau cum sunt așezați în scaun partenerii comunicării.

Psihologii au întreprins diverse investigații experimentale la acest capitol și au rezumat unele legități ale influenței amplasării partenerilor în spațiu asupra formulei de declanșare a comunicării. Astfel, aflarea interlocutorilor față în față inhibă și provoacă o reacție opozițională, declanșează rivalitate. Amplasarea partenerilor alături (umăr la umăr) evocă dependență și stingherește o comunicare formalizată. Poziția optimală este amplasarea partenerilor comunicării într-un unghi de 45° unul față de celălalt [2 p. 285].

S. Moscovici și M. Plon [3] au studiat în mod experimental incidența diferitelor poziții ale interlocutorilor și gradul de formalizare a mesajelor și au constatat că, în situațiile de constrângere (spate la spate, umăr la umăr), indivizii tind să formalizeze mesajele care devin asemănătoare cu cele scrise. Mijloacele extralingvistice sunt reduse la minimum (este păstrată doar tonalitatea vocii). Pozițiile optime de amplasare a partenerilor sunt cele care permit interlocutorilor să se vadă, să se audă unul pe altul și, în deosebi, să poată urmări privirea celui cu care comunică.

Important este ca pedagogul să țină cont de faptul că poate acumula anumită informație despre starea partenerului în baza observării felului cum acesta este așezat în scaun. S-a constatat că: dacă un individ ocupă plener spațiul oferit de scaun (fotoliu), aceasta semnifică că este calm și preocupat de conversația în cauză; dacă înclină partea de sus a corpului spre interlocutor în cazul când vorbește, atunci este tentat să-l convingă pe acesta de justetea celor relatate; în cazul când face același lucru în timp ce ascultă, înseamnă că dorește să înțeleagă cele spuse de acesta; dacă se îndepărtează brusc de partenerul cu care discută, este un semnal că ceva din cele spuse de acesta nu-i sunt pe plac; dacă se îndepărtează treptat (lent), există probabilitatea că i-a scăzut interesul față de cele relatate sau meditează cum să reorienteze discuția. Un partener care este așezat pe marginea scaunului (fotoliului) ne sugerează ideea că nu se simte confortabil în discuția lansată sau este preocupat de alte griji (ascunde ceva) și nu va participa plener în comunicare. Un partener „tolănit” în scaun (fotoliu) nu ne apreciază la justa valoare și ne examinează de pe poziție de superioritate. Toate aceste semnale ne permit să efectuăm feedback-ul în procesul predării.

Gestul, mimica, privirea

Gestul, mimica, privirea accentuează mesajul verbal, îi atribuie o culoare emoțională și, în mare măsură, reglementează relația partenerilor. Informația survenită, grație mijloacelor neverbale, are un impact imediat, indiferent de faptul dacă acestea au fost sau nu au fost conștientizate, dacă au fost folosite

intenționat sau neintenționat. Mijloacele neverbale sunt mai complexe și mai nuanțate ca cele verbale, ele constituite partea considerabilă a repertoriului expresiv al individului și contribuie la crearea imaginii lui pentru ambianța umană. Semnificația lor este deosebit de importantă, deoarece individul, fiind centrat, în mare parte, pe mesajul verbal, nu controlează mijloacele neverbale, astfel, ele, în mod firesc, ne aduc mărturie certe privitor la starea emoțională a acestuia, atitudinea față de subiectul discuției și față de noi – partenerii lui. Anume urmărind atent mijloacele neverbale și știindu-le semnificația, putem descifra comportamentul și intențiile partenerului.

Identificăm gesturi artificiale și firești. Astfel, gesturile surdo-mușilor, dirijorului, agentului de circulație, care au o semnificație practică concretă, sunt gesturi artificiale, deoarece ele nu redau o stare psihologică a omului, ci transmit o informație care substituie limbajul. Aceste gesturi sunt utilizate în procese specifice de comunicare și sunt acceptate de ambii parteneri drept mijloc (cod) de transmitere a informației de la individ la individ.

Gesturile firești sunt cele ce au o funcție auxiliară limbii (cuvântului), completează sau modifică informația transmisă prin acest canal și manifestă atitudinea individului față de cele verbalizate. Gesturile firești individualizate au semnificații personale, dar pot fi descifrabile pentru parteneri. Gesturile concentrează și completează mesajul verbal și permit celui ce se include în procesul de comunicare să-și individualizeze discursul și să-și construiască o imagine distinctă de ceilalți. Limbajul gesturilor permite partenerului-receptor să dea o interpretare concretă mesajului venit de la emițător.

Intensitatea și varietatea gesturilor exprimă starea psihologică a individului. Astfel, o tensionare psihologică se manifestă prin intensificarea gesturilor, apariția gesturilor nejustificate de situație. În stările psihologice echilibrate fiecare individ gesticulează în dependență de tipul temperamentului și normelor culturale caracteristice lui. Colericii și sangvinicii gesticulează, desigur, mai mult ca flegmaticii și melancolicii. Un intelectual sangvinic va gesticula mai puțin ca analogul său necultivat.

Psihologii afirmă că gesturile manifestă reacția spontană a individului și este dificil să le supui controlului. Cert însă este faptul că, dacă apariția gestului este dictată de starea psihologică a individului, formula de derulare a lui este un rezultat al culturii omului. Astfel, putem să refulăm tendința de a gesticula abuziv, dar suntem în drept să ne cultivăm gesturi elegante, expresive, care intensifică și reliefează mesajul verbal, contribuind la crearea unei imagini decente. Numai gesturile care îndeplinesc o funcție strict determinată de caracterul mesajului au o formă expresivă, explicită, sunt în deplină armonie cu postura corpului și statutul social al individului, contribuie la crearea unei imagini avantajoase. Totodată, un om cult are grijă să-și permită doar gesturile care nu divulgă informația ascunsă de el, deoarece știe prea bine că partenerul urmărește în mod cert această latură comportamentală pentru a testa starea emoțională și intențiile lui veridice.

Astfel, dacă un cadru didactic are poziția corpului îndreptată spre studenți, gesticulează cu palmele deschise către ei sau îi privește direct și cu bunăvoință, atunci el inspiră încredere și este acceptat de către studenți. Dacă, însă, ține mâinile ascunse, nu-i privește direct, iar vocea sa este inexpresivă, atunci studenții consideră că dascălul lor nu este sincer. Gesturile agresive ale unui cadru didactic (gesticularea cu pumnul strâns sau cu degetul îndreptat spre ascultător, lovirea mesei cu muchia palmei etc.) sunt acceptate cu greu de către studenții. Neîncredere și dezamăgire trezește situația când pedagogul vorbește cu mâinile încrucișate în față sau ascunse la spate, atinge, freacă nasul, orientează privirea și corpul spre ieșire.

O deosebită importanță pentru student are gesticulația cadrului didactic în timpul testărilor și examenelor. Privirea și poziția corpului îndreptate spre discipol, aplecarea aprobatoare a capului, zâmbetul binevoitor, calmul și atenția cadrului didactic îl stimulează pe student.

Mimica (bucurie, mirare, ciudă, furie, mâhnire, dezgust, curiozitate etc.) este cea care ilustrează deosebit de semnificativ stările emoționale ale individului. Am menționat anterior că oamenii atribuie importanță apriori mimicii și lasă pe planul doi mesajul verbal. Tocmai acest adevăr solicită vorbitorului atenție sporită față de mimica sa. Îndemnul multor specialiști în domeniu de a practica cât mai des zâmbetul binevoitor este o condiție oportună pentru comportamentul comunicativ. Obișnuința de a încrunta sprâncenele, a încreți fruntea, a strâmba gura, devine în cadrul procesului didactic o informație ce periclitează mesajul verbal, (oricât de ordonat ar fi el) și creează ambiguități.

Allen Pease afirmă că „o mimică tensionată, o privire aspră lipsește oricare comunicare de căldură și bunăvoință” [4 p. 205]. O expresie statică a feței, o privire neadecvată îl dezorientează chiar și pe cel mai optimist discipol, servind drept modalitate de a-l pedepsi.

Importanța mimicii în procesul de comunicare este enormă, deoarece ea determină atmosfera emoțională. Dacă expresia mimicii prevede o orientare pozitivă, iar cuvintele pronunțate de emițător manifestă atitudine negativă, receptorul, în mare parte, „crede” mimica și pune la îndoială cuvântul. Tocmai acestui adevăr se datorează faptul că un șir de savanți de prestigiu (K. Leonard, G. Ekman, V. Panferov) au investigat în cel mai riguros mod mimica.

Diversele experimente întreprinse pentru a atribui fiecărei zone a feței o semnificație aparte s-au încheiat cu concluzia generală că indivizii sunt orientați să conchidă starea psihologică a partenerului în baza percepției sumare a expresiei feței. Astfel, „o stare armonioasă psihologică este reflectată de o mimică ce îmbină reușit toate trăsăturile feței și, invers, o dizarmonie a trăsăturilor fizionomice mărturisește un disconfort psihologic” [5 p. 57]. Spre exemplu, discordanța expresiei părții de sus a feței cu a celei de jos semnalează nesinceritate.

Privirea – „oglinza sufletului” – permite redarea celor mai subtile nuanțe ale stărilor sufletești și este extrem de dificil supusă controlului. Privirea realizează funcția dublă de a indica cui este adresat mesajul comunicării și este indicele atenției acordate partenerului. Este dificil să ne imaginăm o interacțiune pleneră în comunicare fără schimbul reciproc de priviri. Nu întâmplător există expresia „între patru ochi”.

A menține sau a suporta privirea altuia este „piatra de încercare” în comunicare. Anume, grație privirii partenerului, fiecare emițător constată dacă este ascultat sau înțeles. În urma investigațiilor psihologice, s-a constatat că frecvența schimbului de priviri și timpul cât durează privirea unui partener caracterizează atmosfera comunicării interpersonale. Spre exemplu, tendința de a fugi de privirea interlocutorului mărturisește ne-dorința de a comunica. Privirea statică fixată asupra partenerului este o dovadă a ne-dorinței de a-l înțelege pe interlocutor.

K.S. Stanislavski spunea că o privire atentă îndreptată spre partener manifestă cea mai nemijlocită și directă comunicare de „la suflet la suflet”.

Concluzii

Este necesar de memorizat, că fiecare individ interesat în a efectua o comunicare fructuoasă este obligat să-și privească partenerul cu atenție, pentru a testa intențiile, starea psihologică a lui și a-i oferi cea mai elocventă mărturie că îl ascultă. Succesul comunicării depinde de aplicarea reușită a comportamentelor neverbale pozitive și stăpânirea pentru a nu admite pe cele negative sau agresive.

Fiecare cadru didactic trebuie să-și dezvolte abilitatea de a practica limbajul neverbal pozitiv:

- asertiv, deschis, cooperant;
- zâmbet;
- poziție deschisă, corpul orientat spre partener;
- expresia feței interesată;
- contact vizual direct, dar moderat;
- gesticulația brațelor corespunde celor ce verbalizează;
- volumul vocii suficient și variat.

Trebuie să fim atenți la faptul că limbajul corpului afectează și propria noastră persoană. Într-o universitate americană a fost efectuat un studiu extrem de interesant. Pentru această experiență au fost selectați studenți cu rezultate similare la învățătură și repartizați în două grupe. Ambelor grupe de studenți li s-a solicitat să audieze, în același timp, cursul unui profesor. Studenții din primul grup trebuiau să adopte o poziție „închisă” a corpului, pe tot parcursul expunerii, în timp ce membrii grupului doi au stat într-o poziție relaxată și „deschisă”. În final, cu toții au avut de redactat ceea ce au reținut din conferință. Cei care au receptat informația în postură corporală „deschisă” au fost, fără excepție, capabili să redea mai multe detalii decât ceilalți.

Astfel, conchidem că felul nostru de a-i asculta pe alții, determină, în mare parte, cât de amplu vom „înțelege” ceea ce a dorit interlocutorul să ne comunice.

Referințe bibliografice

1. HALL, E.T. *La dimension cachee*. Paris: Seuil, 1971.
2. COLLETT, P. *Cartea gesturilor – cum putem citi gândurile oamenilor din acțiunile lor*. București: Trei, 2005.
3. MOSCOVICI, S., PLON, M. Lessituation colloques, observations the oretiques et experimentales. In: *Bulletin de psyhologie*. 1966, janvier, 19, pp. 702–722.
4. PEASE, Allan. *Limbajul trupului – cum pot fi citite gândurile altora din gesturile lor*. [S. l.]: Polimark, 2002.
5. PEASE, A., PEASE, B. *Enciclopedia limbajului trupului*. [S. l.]: Polimark, 2008.

---

1 marinavalueva@mail.ru